

Lezing bij het afscheid van Leen Spaans, (voormalig) rector en voorzitter college van bestuur van de scholengemeenschap C.S.G. Jan Arentsz, Mandemakerstraat 11 te Alkmaar, op 7 oktober 2011

Heeft het bijzonder onderwijs een toekomst?

Ben Vermeulen

(b.p.vermeulen@vu.nl)

Dames en heren,
School- en gemeentebestuurders, leraren, ouders en natuurlijk leerlingen,
Familie en vrienden van Leen Spaans,

Beste – ridder - Leen,

Vandaag wordt van jou afscheid genomen, nadat je meer dan 23 jaar leiding hebt gegeven aan deze scholengemeenschap. In die lange periode heb je – uiteraard samen met anderen – veel bereikt. Het aantal leerlingen groeide naar 2700; het aantal personeelsleden naar 340; het vmbo kreeg een plaats binnen de scholengemeenschap, de vele (wel meer dan 100!) noodlokalen werden in de loop der tijd vervangen door nieuwbouw; didactische vernieuwingen werden doorgevoerd

Je bent, kortom, de afgelopen bijna kwart eeuw letterlijk, en figuurlijk, de *bouwheer* van Jan Arentsz geweest. Gezien deze verdiensten lag het dan ook in de lijn van de verwachtingen dat je nu, bij je afscheid, toegesproken zou worden door een spreker van nationaal formaat: prinses Maxima, de minister van Onderwijs, desnoods een staatssecretaris ... Maar wellicht komt alles nog goed. Ik heb begrepen dat Majesteit morgen in Alkmaar is ...

Dames en heren, vandaag zult u het dus met mij moeten doen. En waarom? Omdat Leen mij dat uitdrukkelijk heeft gevraagd – en: *dan doe je dat natuurlijk*.

Wel moet ik bekennen dat zijn verzoek om hier te spreken mij in eerste instantie toch wat verraste. Ik ken Leen al een tijd, en zijn zoon Jochem vanuit de Vrije universiteit nog langer, maar dat zijn toch nog niet echt doorslaggevende redenen om mij te vragen. Bovendien, een van de laatste keren dat ik Leen - voor zijn verzoek aan mij - had gezien was in een van de rechtszalen van de Raad van State; en dat liep toen wat minder rooskleurig af. De Raad van State, waarvan ik lid ben, is onder andere rechter in onderwijszaken. In die rechtszaal dus, ergens in 2009, had ik samen met mijn collega's te beslissen over de weigering van de minister van Onderwijs om de Jan Arentsz een uitbreiding van het havo-onderwijs toe te staan in Noord-Scharwoude. Leen betoogde ter zitting met vuur en overtuiging dat die uitbreiding er moest komen. Maar helaas: de rechters – waaronder ik zelf – wezen zijn betoog af: de regels stonden die uitbreiding niet toe. Maar blijkbaar heeft Leen me deze uitspraak niet echt kwalijk genomen: anders had-ie me niet gevraagd. En dat is toch wel een opluchting, kan ik u bekennen.

Leen heeft mij gevraagd vandaag, op zijn afscheid, een lezing te houden. Het is mij een eer, en een genoegen, om dat te doen. Het thema van deze lezing is door hem geformuleerd als:

HEEFT HET BIJZONDER ONDERWIJS EEN TOEKOMST?

En ja, de toekomst van het bijzonder onderwijs is een thema waar ik me al meer dan dertig jaar mee bezig houd: als wetenschapper - jurist en filosoof - als adviseur van de regering via de Onderwijsraad en thans de Raad van State, en – ik noemde dat zojuist al – als rechter. Dus misschien is dat wel de reden waarom ik hier vandaag sta.

Ik wou 5 punten kort aan de orde stellen:

- de vrijheid van onderwijsrecht
 - de volledige bekostiging en de verwatering van het duale bestel
 - de kritiek op het bijzonder onderwijs
 - relativisering van de kritiek en de 'problemen'
 - pluspunten van het duale bestel
- waarna ik tot een afronding kom

1. Vrijheid van onderwijs als basisrecht

Het bijzonder onderwijs heeft in Nederland – daar beperk ik mij toe – een speciale positie, die echter al sinds lang onder kritiek staat. Op zich is het bestaan van bijzonder onderwijs helemaal *niet bijzonder*. Elk onderwijssysteem in West en Midden-Europa, in Noord-Amerika, in Australië en Nieuw Zeeland wordt gekenmerkt door een duaal bestel, bestaande uit twee ‘takken’, enerzijds het openbaar, vanuit de overheid bestuurde onderwijs, en anderzijds het door particuliere instellingen – verenigingen, stichtingen, kerken – bestuurde bijzonder onderwijs. Een dergelijk duaal stelsel, enerzijds het overheidsonderwijs, het openbaar onderwijs dat neutraal is en per definitie beschikbaar moet zijn, en anderzijds het bijzonder onderwijs, dat op basis van de vrijheid van onderwijs door particulieren gesticht wordt en kan uitgaan van een specifiek godsdienstig of levensbeschouwelijk profiel, is zelfs onontkoombaar. Het is onontkoombaar, omdat uit internationale verdragen voortvloeit dat er een door de overheid in stand gehouden basisvoorziening, het neutrale openbare onderwijs, moet zijn, en er daarnaast vrijheid van onderwijs is, vrijheid van burgers/particulieren om op basis van eigen initiatief hun eigen ding te doen, dat wel zeggen bijzondere scholen op te richten en te besturen.

Dus het bijzonder onderwijs heeft in zoverre in ieder geval bestaansrecht, dat het de basisvrijheid van een ieder is om een eigen – bijzondere - school te beginnen. Het zou immers in strijd zijn met de in verdragen en de grondwet neergelegde vrijheid van onderwijs om dat te verbieden.

2. Volledige bekostiging; verwatering van het duale bestel

Wat echter uniek is, is dat in het Nederlandse bestel het bijzonder, van particulieren uitgaande onderwijs – net als het openbaar, overheidsonderwijs - binnen bepaalde randvoorwaarden - *volledig door de overheid bekostigd wordt*. Voor zover ik weet is die gelijke, 100% overheidsfinanciering, uniek. Vlaanderen komt in de buurt, maar zelfs daar is geen sprake van volledige financiering van het bijzonder – daar genoemd ‘vrij’- onderwijs. Deze gelijke financiering dateert van de grondwetsherziening van 1917, de vredesluiting, pacificatie na een zo’n tachtig jaar durende schoolstrijd. In eerste instantie zag die gelijke volledige financiering op het lager onderwijs. Deze is geleidelijk aan doorgetrokken naar het toenmalig kleuteronderwijs (thans samen met het lager onderwijs gelijk te stellen aan het basisonderwijs), naar het middelbaar en beroepsonderwijs en het hoger onderwijs. Onder

meer de 100% overheidsfinanciering heeft er vanaf de pacificatie van 1917 toe geleid dat al vele tientallen jaren tweederde van de basis- en middelbare scholen bijzonder is, waarvan het merendeel op grond van de statuten confessioneel - protestants-christelijk of katholiek - en slechts een derde van de scholen openbaar. Voor het aantal leerlingen geldt hetzelfde: 2/3 gaat naar het bijzonder onderwijs, 1/3 naar het openbaar onderwijs. Daarmee is Nederland, met Vlaanderen, uniek, en des te meer bijzonder nu de Nederlandse bevolking een van de meest geseclariseerde is ter wereld.

Met deze volledige financiering en met dit 2/3 marktaandeel is tegelijkertijd gegeven dat het bijzonder onderwijs niet een aparte, geïsoleerde positie mag innemen, maar beschouwd moet worden als een integraal onderdeel van het Nederlandse onderwijsbestel, en in zoverre ook een publieke taak-organisatie is, net als het openbaar onderwijs. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de wettelijke regelingen, waarbij in het geval er geen openbaar onderwijs in de buurt is, het bijzonder onderwijs verplicht is in te springen: dat geldt onder meer voor het speciaal onderwijs. Die plicht gaat zelfs verder: daar waar sprake is van oligopolies – er zijn er maar weinig van, zoals in het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs – dient wettelijk gezien het bijzonder onderwijs voor iedereen toegankelijk te zijn.

Maar nog op andere wijze is de scherpe scheiding, de dualiteit tussen de twee takken van openbaar en bijzonder onderwijs de laatste decennia gerelativeerd. Tijdens de hoogtijdagen van de verzuiling, tot ongeveer de jaren zestig, was een belangrijke scheidslijn het onderscheid tussen de neutraliteit en algemeen-toegankelijkheid van het openbaar onderwijs en de confessionaliteit en daarop gebaseerde selectie van het bijzonder onderwijs. Maar beide takken zijn naar elkaar toegegroeid: het openbaar onderwijs heeft trekken gekregen van het bijzonder onderwijs, en het bijzonder onderwijs is in de openbare richting opgeschoven. De grondslag van de beide typen scholen is naar elkaar toegegroeid: het openbaar onderwijs is al lang niet meer antireligieus, maar veeleer pluriform, en het bijzonder onderwijs is vaak niet meer confessioneel, maar evenzeer open-pluriform geworden. In lijn hiermee zijn samenwerkingsverbanden tussen openbaar en bijzonder onderwijs ontstaan. Ook is het bijzonder onderwijs grotendeels algemeen-toegankelijk geworden: er wordt meestal niet meer een aannamebeleid gevoerd op basis van de godsdienstige of levensbeschouwelijke grondslag, de richting van de school. Bovendien is het openbaar onderwijs in die zin verbijzonderd, dat het meestal niet meer rechtstreeks onder de lokale overheid valt, maar verzelfstandigd is door overdracht van de openbare scholen aan stichtingen. Daarbinnen heeft die overheid weliswaar formeel een sterke zeggenschap in het bestuur, maar feitelijk is die zeggenschap beperkt.

Daarnaast is een belangrijke grond voor het naar elkaar toegroeien van beide subsystemen – openbaar en bijzonder – dat nagenoeg alle kwaliteitsmaatstaven (deugdelijkheidseisen) voor beiden integraal gelden. Zo is de ruimte voor bijzondere scholen om eigen maatstaven te formuleren de afgelopen jaren ingeperkt. En daarnaast is in beide subsystemen sprake van een voortschrijdende professionalisering van het bestuur. In toenemende mate is het bestuur in openbaar en bijzonder onderwijs in handen van professionals, managers, die afgerekend worden op met name hun financieel-economische prestaties, en vindt terugdringing plaats van ouder-invloed en daarmee van de zorg om de levensbeschouwelijke grondslag. Overall zie ik de afgelopen tien jaar, onder invloed van wat men met een on-Nederlandse term aanduidt als *educational governance* – goed onderwijsbestuur – dat sprake is van een bij de schaalvergroting in voortgezet en primair onderwijs passende bestuursstructuur, waarbij het klassieke ouder-bestuur zijn bestuursbevoegdheden overdraagt aan het financieel-economisch management (voorheen: de directie), terugtreedt en de rol van Raad van Toezicht op zich neemt, waarbij vervolgens in de

loop der jaren die Raad van Toezicht evenzeer verzakelijkt en naar een financieel-economisch controleurschap neigt, en de band met de ouders doorgesneden wordt.

3. Kritiek op het bijzonder onderwijs

Daarnaast worden kanttekeningen geplaatst bij de grondwettelijke vrijheden van het bijzonder onderwijs. Zo heeft het bijzonder onderwijs nog steeds het recht op een zekere *exclusiviteit*: het mag voor een specifieke, godsdienstige of levensbeschouwelijke richting kiezen, op basis daarvan het onderwijs inrichten, en met het oog daarop docenten en leerlingen selecteren. Op deze exclusiviteitsaanspraak wordt vanuit verschillende gezichtspunten kritiek uitgeoefend. Ten eerste wordt aangevoerd, dat het financieren van confessioneel onderwijs in strijd zou zijn met de scheiding van kerk en staat: het gaat toch niet aan dat de neutrale overheid richtingen gebaseerd op godsdienst of levensovertuiging financiert? Ten tweede wordt gesteld dat de opsplitsing in verschillende richtingen leidt tot een opsplitsing in groepen, en daarmee tot segregatie, scheiding van groepen langs religieuze en vaak ook etnische lijnen. Ten derde, daarmee samenhangend, wordt aangevoerd dat de vrijheid van het bijzonder onderwijs om docenten en leerlingen op basis van de eigen grondslag te selecteren discriminerend is. Standaard zijn de verwijten dat het christelijk onderwijs homo-docenten uitsluiten. Standaard zijn ook de verwijten, dat het bijzonder onderwijs via zijn leerlingenaannamebeleid ervoor zorgt dat het zelf 'wit' blijft, en de 'zwarte' allochtone leerlingen naar het openbaar onderwijs afschuift. Kortom, het bijzonder onderwijs discrimineert, en voldoet niet aan zijn integratietaak.

Het zijn deze en andere verwijten die het bijzonder onderwijs al lang in het verdomhoekje duwen. Deze verwijten hebben hun vertaling gekregen in wetsvoorstellen die aan het bijzonder onderwijs over de hele linie algemeen-toegankelijkheid voor leerlingen voorschrijven, en qua personeelsbeleid de vrijheid om op basis van de grondslag vergaand willen inperken. Daarnaast is aan de Onderwijsraad gevraagd om te komen met een nieuwe visie op het onderwijsartikel in de Grondwet (artikel 23), waarbij met name ingegaan zal worden op de mogelijk problematische rol die de vrijheid van richting, de vrijheid om aan het onderwijs een bepaalde religieuze of levensbeschouwelijke visie ten grondslag te leggen, in de praktijk speelt.

4. Relativering van de kritiek en de 'problemen'

Wat te denken van deze kanttekeningen bij het huidige duale bestel? Laat ik allereerst opmerken dat deze vergaande relativering behoeven. Zeer veel confessionele scholen zijn dat vooral in naam: in praktijk speelt de godsdienstige of levensbeschouwelijke grondslag veelal slechts een bescheiden rol. Daarmee samenhangend moet opgemerkt worden dat selectie op die grondslag slechts zelden voorkomt. Zowel ten aanzien van leerlingen als ten aanzien van docenten vindt dat slechts zeer beperkt plaats, met name in de hooguit vijf procent orthodoxe scholen van protestantse en islamitische snit. De meeste bijzondere scholen echter afficheren zichzelf als 'open' en pluriform – zo bijvoorbeeld ook de Jan Arentsz - en selecteren niet of nauwelijks op de grondslag. In dit licht bezien is het verwijt, dat het bijzonder onderwijs bijdraagt aan de segregatie in witte en zwarte scholen schromelijk overdreven. Toegegeven, er is een zekere oververtegenwoordiging van het aandeel allochtone leerlingen in het openbaar onderwijs, maar die is zeer beperkt. Daarnaast is de problematiek van de homoseksuele docent in het streng-christelijke onderwijs beperkt. Hoewel ik de persoonlijke drama's die hiermee gepaard gaan niet wil minimaliseren, meen ik dat het om zeer weinig gevallen gaat. De

afgelopen 17 jaar is ter zake nimmer bij de rechter geprocedeerd, en bij de Commissie gelijke behandeling slechts enkele malen.

Gerelativeerd moet ook het verwijt worden als zou overheidsbekostiging van het bijzonder onderwijs in strijd zijn met de scheiding van kerk en staat, met de eis van overheidsneutraliteit dus. Ik wil benadrukken dat deze begrippen, scheiding van kerk en staat/overheidsneutraliteit etc. geen neutrale termen zijn. Het zijn ideologische begrippen, *fundamentally contested concepts*, wezenlijk omstreden principes, waarvan de normatieve inhoud voortdurend in politieke en maatschappelijke debatten ter discussie staat. Bedacht dient te worden dat er van deze principes zeer verscheidende invullingen mogelijk zijn. Voor de Nederlandse situatie zijn in grote lijnen twee invullingen voorhanden: een variant die uitgaat van samenwerking tussen overheid en confessionele en niet-confessionele organisaties, op basis van gelijkwaardigheid tussen die organisaties; en een variant die uitgaat van een grote afstand tussen overheid en confessioneel particulier initiatief. Uiteraard is het zo dat een ander invulling mogelijk is dan de huidige invulling, gebaseerd op de eerste optie van coöperatie van de overheid met onder andere confessionele instellingen. Zo is voorstelbaar dat het Nederlandse stelsel zich meer gaat bewegen in de scherp seculiere richting van de tweede optie, het laïcisme naar Frans model. Een dergelijke ontwikkeling is niet met fundamentele rechtsbeginselen (onder meer in verdragen neergelegd) in strijd: maar zij wordt daardoor ook niet voorgeschreven.

Daarbij dient aangetekend te worden dat dit laïcistische model vanuit Nederlands perspectief niet erg aantrekkelijk is. In dit model is sprake van een absoluut primaat, een evidente voorrang van het publieke, door de overheid bestuurde onderwijs (de *ecole laique*), waarbinnen geen enkele religieuze of levensbeschouwelijke manifestatie toelaatbaar is. Het bijzonder onderwijs vormt in het Franse onderwijs een kleine minderheid, welke slechts in zeer beperkte mate voor overheidssubsidie in aanmerking komt. Te constateren valt daarenboven, dat dit overheids-gedomineerde stelsel, net als dat van de Verenigde Staten met zijn *common school*, evenzo en soms een grotere mate van segregatie oplevert dan het Nederlandse stelsel. Nog belangrijker is, dat binnen dergelijke systemen met een grote voorkeur voor de gemeenschappelijke overheidsschool, veel minder dan in het Nederlandse systeem ruimte is voor particuliere initiatieven, er minder keuzemogelijkheden zijn. Juist om meer particulier initiatief en keuzemogelijkheden te realiseren is de afgelopen jaren in bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk aan de *fully independent schools* en in de Verenigde Staten aan de *charter schools* ruimte gegeven om op afstand van de overheid te komen.

5. Pluspunten van het duale bestel

Naast de hiervoor geschetste relativering van de problemen die het Nederlandse binaire stelsel van openbare en bijzondere scholen betreffen, kan ook een aantal positieve argumenten ten voordele van dit stelsel genoemd worden. Allereerst is het zo – ik stipte dit al aan – dat dit binaire stelsel meer variatie en meer keuzevrijheid oplevert dan monistische systemen, die sterk vanuit een uniforme overheidsvisie gestuurd worden. Ik denk dat het een groot goed is, dat sprake is van een zekere concurrentie, mede gebaseerd op verschillen in visie, waarbij voor leerlingen en ouders een bepaalde mate van keuze mogelijk is.

Wat – in het verlengde hiervan – een groot goed is, is dat binnen het binaire stelsel ook ruimte is voor de kleine minderheden, in het bijzonder de orthodoxen. Daartegen wordt veelal aangevoerd, dat dit onderwijs uitgaat van een specifieke religieuze ideologie, welke leerlingen door zijn eenzijdige, soms indoctrinerende opstelling adequate kennisverwerving, alsmede aanraking met alternatieve overtuigingen en met leerlingen van andere gezindten onthoudt.

Daardoor veroorzaakt dit onderwijs onwetendheid en religieus-culturele apartheid, aldus de critici, bestendigt het de etnische scheidslijnen, en is het een oorzaak van verdere maatschappelijke desintegratie. En dat is juist nu problematisch, nu het onderwijs zo belangrijk is als noodzakelijk instrument voor kennisverwerving, integratie en burgerschapsvorming. Vaak gaat deze kritiek gepaard met de opvatting dat religie een particulier-subjectief (zelfs irrationeel) fenomeen is. Als men religieuze overtuigingen wil overdragen, dan moet men dat maar in de privésfeer doen. In ieder geval moet de overheid afzien van financiering en ondersteuning van onderwijsinstellingen die dat tot doel hebben.

Er is tot op heden weinig empirisch bewijs dat religieus gefundeerd onderwijs daadwerkelijk in grote omvang negatieve gevolgen heeft. Onderzoek naar de invloed van het schoolklimaat op *intellectuele onderwijsprestaties* komt vooral uit de Verenigde Staten, waar in het geheel niet uit blijkt dat deze prestaties lijden onder het religieuze karakter van de school; veeleer het tegendeel! (Coleman, Hoffer en Kilgore (1982)). Recenter onderzoek van Dronkers en Robert (2004) maakt daarnaast aannemelijk dat ook voor Nederland en 18 andere OESO-landen geldt dat leerlingen van overheidsonafhankelijke scholen (bijzondere scholen) beter presteren dan vergelijkbare publieke scholen. In de conclusie van hun onderzoek stellen Dronkers en Robert dat de verschillen in schoolprestaties in hoofdzaak verklaard worden door het gunstiger schoolklimaat op private, overheidsonafhankelijke scholen. In ieder geval is tot op heden niet aangetoond dat leerlingen op religieus gefundeerde scholen *in intellectuele zin* minder presteren. En evenmin is aannemelijk gemaakt dat zij zich meer dan andere leerlingen tegen andersdenkenden afzetten, minder bereid zijn zich voor de gemeenschap in te zetten, et cetera (Braster en Zwanenburg 1998). Zo is tot nu toe niet gebleken dat de burgerschapscompetenties van leerlingen in het openbaar onderwijs superieur zijn aan die van leerlingen in het confessioneel onderwijs.

Zoals ik hiervoor al aangaf wordt niettemin met hardnekkigheid vooral aangevoerd dat het confessioneel bijzonder onderwijs uitgaat van een specifieke religieuze ideologie, en dat tenminste de *morele openheid* van leerlingen daardoor aangetast wordt. Dat onderwijs onthoudt leerlingen door zijn eenzijdige – indoctrinerende - opstelling relevante kennis en aanraking met alternatieve overtuigingen en andere gezindten. Aldus handelt dit onderwijs in strijd met de autonomie van de leerling. Dit principe van de individuele autonomie brengt met zich, dat het onderwijs moet volstaan met het aanreiken van alternatieve normatieve stelsels, zonder daar een eigen voorkeur voor uit te spreken. Waar het om gaat is dat het jonge individu op objectieve wijze een palet aan overtuigingen aangereikt krijgt, en aldus in staat gesteld wordt daaruit in vrijheid te kiezen. Als men al religieuze overtuigingen wil overdragen, dan moet men dat maar in de privésfeer doen. In ieder geval moet de overheid afzien van financiering en ondersteuning van de confessionele onderwijsinstellingen die zulks tot doel hebben.

Het is lastig om de juistheid van deze argumentatie op waarde te schatten. Zij ziet ten eerste slechts op een beperkt aantal (enkele honderden) bijzondere orthodoxe scholen. Zij gaat verder - als ik het goed zie – niet zo ver dat ouders hun kinderen ook binnen de sfeer van het gezin niet conform een godsdienst of een ander stelsel van normen en waarden zouden mogen opvoeden. Zou dat wel zo zijn, dan zou deze opvatting strijdig zijn met de in mensenrechtenverdragen neergelegde opvoedingsvrijheid, en de deur wagenwijd open zetten voor een diep in de privésfeer ingrijpende overheidsbemoeienis en staatspedagogiek. Zij gaat ook niet zo ver, dat het ouders verboden wordt om binnen de eigen privaat gefinancierde instellingen – waaronder scholen – hun godsdienst aan hun kinderen te doen overdragen: ook die vrijheid is in de mensenrechtenverdragen gewaarborgd. Blijkbaar gaat het er slechts om, dat de overheid daar geen positieve, financiële bijdrage aan zou mogen leveren.

De vooronderstelling in deze opvatting is, dat het mogelijk en wenselijk is dat leerlingen na verloop van tijd vanuit een blanco-situatie in vrijheid kunnen kiezen uit verschillende leefstijlen en waardenstelsels. Ik betwijfel allereerst of dat werkelijk kan. Aan de hand waarvan zou dan immers gekozen moeten worden? Waar haalt de opgroeiende leerling zijn criteria vandaan op grond waarvan voor de ene dan wel de andere visie, de ene dan wel de andere levensstijl gekozen wordt? Ook als die criteria niet mede door de school aangereikt worden, dan nog zullen zij van buiten af – het gezin, de vrienden, de social media – in meerdere of mindere mate van dwingendheid overgedragen worden. De idee dat de opgroeiende leerling vanuit het niets zijn levensplan trekt en ongehinderd door externe factoren in een cafeteria van levensvisies zijn vrije keuze maakt lijkt mij een fictie. Tegengeworpen zou kunnen worden, dat dat wel waar moge zijn, maar dat althans de (overheidsgefinancierde) school niet tot taak mag hebben het keuzeprocess te beïnvloeden. Maar waarom zou dat niet mogen? Ik vermag niet in te zien wat er op tegen is dat ouders opteren voor een school waarvan het ethos in het verlengde ligt van de thuis overgedragen normen en waarden. Wat is er tegen, dat zij er van uitgaan dat het ingroeien in een *coherente* levensvisie een goede basis vormt om tot volwaardig mens uit te groeien, zonder dat dat overigens uitsluit dat de betrokkene na verloop van tijd toch andere keuzes maakt (Thiessen 1993)?

Natuurlijk, de op school uitgedragen visie dient aan bepaalde randvoorwaarden te voldoen. Zij dient zich te bewegen binnen de grenzen getrokken door de democratische rechtsstaat, en moet voldoen aan de door de onderwijswetgeving gestelde eisen, inclusief die welk gericht zijn op het bijbrengen van bepaalde algemene basiswaarden, burgerschapsvorming etc. Maar het is moeilijk na te volgen, waarom ouders en leerlingen niet binnen die randvoorwaarden mogen opteren voor een school die van een eenduidige religieuze of levensbeschouwelijke visie uitgaat. Waarom zou een overheid die mogelijkheid niet mogen faciliteren door dergelijke scholen op voet van gelijkheid met neutrale scholen te financieren?

Daarbij komt, dat er geen empirisch bewijs voorhanden is dat een dergelijke optie binnen de onderwijsstelsels van de westerse staten in het algemeen negatief voor de leerling of de maatschappij uitpakt. Wat er aan onderzoek is wijst er op dat leerlingen van bijzondere scholen met een uitdrukkelijk religieus ethos in het algemeen zelfs wat beter dan leerlingen van neutrale scholen scoren op onderwijsprestaties en burgerschapscompetenties. In dit verband kan zeker niet uitgesloten worden, dat bepaalde confessionele scholen juist vanuit hun religieuze ethos goed in staat zijn de waarden zoals respect, tolerantie en mededogen bij te brengen die ook de critici zo belangrijk vinden. Het zou wel eens zo kunnen zijn, dat dergelijke scholen, juist omdat zij uit kunnen gaan van een normatieve traditie en deze kunnen ‘voorleven’, zeer wel tot waardenoverdracht in staat zijn.

Het komt mij voor, dat er door de critici in feite voor gepleit wordt dat de overheid aan (al) het bekostigd onderwijs het ideaal van individuele autonomie en persoonlijke vrijheid, en daarmee ook de eis van neutraliteit oplegt. Mijns inziens is dat, gezien het voorgaande, niet nodig en zelfs disproportioneel. De democratische rechtsstaat dient vergaand ruimte te laten voor pluriformiteit, waarbinnen onder randvoorwaarden ook grote ruimte is voor alternatieve idealen van meer collectieve aard.

6. Afrondende beschouwingen

Ik sluit af. De meeste critici van overheidsfinanciering van het bijzonder onderwijs worden ongetwijfeld gedreven door oprechte zorgen en wezenlijke idealen. Toch meen ik dat hun kritiek onvoldoende hout snijdt.

Het verwateren van het onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs is moeilijk als argument op te voeren: als het onderscheid er niet meer toe doet, waarom zou je dan nog druk maken over opheffing ervan? Overigens: ik meen dat het onderscheid nog steeds wel een zekere betekenis heeft. Maar de verwijten die met name jegens het orthodoxe (reformatorische, gereformeerde, islamitische) deel van het bijzonder onderwijs geuit worden zijn onvoldoende steekhoudend. Het beroep op de scheiding van kerk en staat ziet voorbij aan de variatie van acceptabele invullingen die aan dit principe gegeven kunnen worden. Het bijzonder onderwijs is slechts in beperkte mate debet aan de etnische segregatie. Er zijn geen aanwijzingen dat het religieuze karakter van bepaalde bijzondere scholen afbreuk doet aan de onderwijsprestaties en burgerschapscompetenties van de leerlingen. En tegenover het beroep op de persoonlijke autonomie kan evengoed aangevoerd worden dat religieuze socialisatie een stevige bodem kan verschaffen op basis waarvan de leerling geleidelijk een eigen gekozen levenspad in kan slaan.

Nederland is een land van minderheden, en zal dat blijven. Dat betekent mijns inziens, dat de staat – ook in het onderwijsbeleid - zo min mogelijk uit moet gaan van een inhoudelijk mensbeeld. Zelfs het ideaal van de persoonlijke autonomie acht ik in dat verband te omvattend, te inhoudelijk om als het door alle scholen te realiseren doel te fungeren. Veeleer dient er voldoende ruimte te blijven voor alternatieve principes, uiteraard binnen door de wet getrokken minimumgrenzen. De democratische rechtsstaat dient een open huis te zijn, met zeer verschillende leefruimten waarin ook minderheden van religieuze en andere snit zich thuis kunnen voelen.

Binnen dit open huis kan het bijzonder onderwijs een belangrijke rol spelen, met name dan, wanneer het in staat is om zoiets als een waarden-gemeenschap te vormen, een value community, waarbinnen leerlingen en personeel zich geborgen voelen, en waarbinnen op basis van een zeker minimum aan gemeenschappelijke waarden het individu tot zijn recht kan komen. Ik denk dat deze functie van de school als een waardengemeenschap nu belangrijker is dan ooit. De school is nog de enige institutie waarin jongeren van verschillende afkomst verplicht zijn samen te leven en te werken. En in toenemende mate zal – naast uiteraard individuele ontplooiing – de noodzaak van een houding gericht op samenwerken en coöperatie zich doen gevoelen. Ik vermoed dat de economische crisis die ons te wachten staat veel meer dan voorheen op eenieder van ons een zwaar beroep zal doen op persoonlijke solidariteit (die dus veel meer omvat dan het betalen van belasting en premies). Het christelijk onderwijs heeft bij het stimuleren van een dergelijke solidariteit en broederschap op zichzelf goede papieren. Al geef ik toe dat het niet eenvoudig is, zeker in een open liberale scholengemeenschap als het Jan Arentsz, die papieren in de concrete, seculiere praktijk om te zetten. Niettemin zal het mede hiervan afhangen of het bijzonder onderwijs een toekomst heeft, niet zozeer in termen van kwantitatief voortbestaan – ik zie het nog niet snel verdwijnen – maar in termen van een kwalitatief perspectief. Of dit alles lukt zal in belangrijke mate van bevlogen schoolleiders afhangen. Leen Spaans was zo een schoolleider.

Hij zal dan ook zeer gemist worden.